

esitetään, että Venäjää ei voi kehittää ilman yhteiskuntatieteiden apua. Tarvittaisiin dialogia eri blokkien välillä ja intellektuaalisesti kunnianhimoista keskustelua tärkeimmistä paradigmaattisista perusteista.

Aleksanteri-instituutin huippuyksikön tuottama yhteiskirja antaa hyvin monipuolisen kuvan Venäjän nyky-yhteiskunnasta ja sen haasteista. Erityisesti sosiaalipolitiikkaa koskeva luku saisi olla kaikkien Venäjää tutkivien peruslukemista. Autoritäärisestä demokradiasta kuulee paljon, mutta yhteiskuntaan suuresti vaikuttava sosiaalipolitiikka ei ole yhtä paljon esillä. Aivan kaikkea kirjassa ei kuitenkaan ole pohdittu. Taloutta pohditaan taustatekijänä, eikä pohdintoja viedä yksittäisten yritysten toiminnan tasolle.

Myöskään oikeutta – oikeuslaitosta tai käsitystä lainsäädännön ja oikeudellisten normien roolista ei kirjassa käsitellä. Tämä ei toki tarkoita, etteikö Venäjän taloutta ja oikeutta Suomessa tutkittaisi. Kaiken kaikkiaan suomalainen Venäjään kohdistuva tutkimus näyttää tyttävyyttä korkeatasoisena ja pohdiskelevana tämän kirjan sivuilla. Panostaminen poikkitieteellisyyteen ja empiriaan on tuottanut tulosta. Kirja on erinomainen käyntikortti suomalaisesta Venäjän tutkimuksesta maailmalla. Myös suomalaisille lukijoille se on syväluotaava yhteenveto Venäjän tutkimuksen ytimeen. Kirja on inspiroiva lukukokemus, jota voi suositella kaikille Venäjistä kiinnostuneille.

Soili Nystén-Haarala

Havelin ajattelua vihdoin suomeksi

Václav Havel: *Euroopan toivo. Esseitä ja puheita 1978–2002.* Suom. Minna Suikka. Tampere: Niin & näin, 2020. 213 s. ISBN 978-952-7189-65-8.

Minna Suikan suomentama ja Niin & Näin -kustantamon julkaisema kokoelma Václav Havelin esseitä ja puheita on kulttuuriteko. Vaikka Václav Havel (1936–2011) onkin ajattelijana kiinnostanut suomalaisia ja Havelin näytelmiä ja hänen elämästään kertovia kirjoja on aikaisemmin suomennettu, Havelin tunnetuimpia esseitä ei ole voinut aikaisemmin lukea suomeksi. Minna Suikka on tehnyt mittavan työn, jonka tuloksena syntynyt kokoelma on monipuolinen ja käänös sujuva.

Kokoelma käsittää neljä esseetä ja kolme puhetta, joiden valintaa suomentaja avaa jälkisanoinaan. Hän on itse valinnut kirjan tekstit. Kokoelma tuo esiin Havelin hänen muuttuvissa rooleissaan: ensin äänessä on 1970- ja 1980-lukujen toisinajattelija, sitten 1980-luvun lopun poliitikko-Havel ja lopulta Tšekkoslovakian viimeinen ja Tšekin ensimmäinen presidentti. Kun Havel kommentoi ympäröivää maailmaa, hän ei erityisesti alleviivaa mistä roolista sen tekee. Vaikka toisinajattelija-Havelin esseet ovat syvällistä moraalifilosofista pohdintaa, Havel ei pitänyt itseään oikeana filosofina - varsinaiseksi filosofiksi hänellä ei ollut tarvittavaa koulutusta, jota hän ei porvarillisen taustansa vuoksi voinut sosialistisessa Tšekkoslovakiassa saada. Hänen ajattelunsa onkin läpi tekstien enemmän käytän-

nöllistä kuin abstraktia. Vaikka hänen asemansa yhteiskunnassa muuttui lopulta täysin, Havel kykeni säilyttämään asioita hieman ulkopuolelta tarkkailevan tyyliinsä. Vielä presidenttinäkin Havel halusi pikemminkin havainnoida asioita hieman sivusta kuin antaa ohjeita. Nykypäivän Trumpien ja Orbánien ajan näkökulmasta hänen humanisminsa tuntuu piristävältä.

Esseet ilahduttavat ajankohtaisuudellaan tai ehkä pitäisi sanoa ajattomuudellaan. Havel kyseenalaistaa kaikenlaiset ideologiat, ja on vakuuttunut ihmiskunnan kyvyttömyydestä hallita omaa tilannettaan, oli kyse sitten Havelia ympäröineestä jälkitotalitarismista tai parlamentaarisesta demokradiasta. Henkisen tilan ahdingossa Havel viittaa Heideggeriin, jonka mukaan ”enää vain jumala voi meidät pelastaa”. ”Jumalana” eli ulospääsynä Havel hahmottelee ”eksisistentiaalista vallankumousta”, jossa painopisteen on siirryttävä yksilön vastuuseen.

Voimattomien voima vuodelta 1978 lienee Havelin kansainvälisesti tunnetuimpia filosofisia kirjoituksia, jossa hän avaa toisinajattelijoiden roolia entisessä Tšekkoslovakiassa, mutta laajentaa viitekehysten koko läntiseen sivilisaatioon. Erityisen tunnettu on esseen esimerkki vihanneskauppiasta, joka rituaalinomaisesti asettaa ikkunaan iskulauseen: ”kaikkien maiden proletaarit, liittykää yhteen!”. Tehdessään niin vihanneskauppias osallistuu järjestelmän ideologisen pelin pelaamiseen ja mahdollistaa toimillaan sen jatkumisen. Jälkitotalitaarisessa järjestelmässä, kuten Havel 1970-luvun

Tšekkoslovakian hallintoa kutsuu, koko yhteiskunnan yhteinen peli on muuttunut valheeksi ja siten vihanneskaupan iskulauseen sisältö on menettänyt merkityksensä: ”Koska järjestelmä on vangittu omiin valheisiinsa, sen täytyy väärentää kaikki. Se väärentää menneisyyden. Se väärentää nykyhetken, ja väärentää tulevaisuuden. Se väärentää tilastot. Se teeskentelee, että sen poliisikoneisto ei ole rajatonta valtaa käyttävä ja moraaliton. Se teeskentelee kunnioittavansa ihmisoikeuksia. Se teeskentelee, että se ei vainoa ketään. Se teeskentelee, että se ei pelkää mitään. Se teeskentelee, että se ei teeskelele mitään.” Vaikka yksittäisen ihmisen ei tarvitse Havelin mukaan uskoa väärentämistä, hänen on – mikäli mieli elää yhteiskunnan osana - käyttäydyttävä ikään kuin uskoi. Havelin ajattelu ei ole dikotomista kylmän sodan jakoa korostavaa. Hän ei nimittäin näe rautaesiripun toisella puolella olevaa länsimaista yhteiskuntamallia pelastuksena: demokratian näennäisesti tuoma vapaus ei ole ratkaisu, koska ihmiset eivät siinäkään kykene säilyttämään omaa identiteettiään vaan askaroivat oman selviytymisensä parissa.

Havelin 1970- ja 1980-lukujen esseet ovat tärkeä aikalaiskuva entisen itäblokin toisinajattelijoista. *Voimattomien valta* onkin omistettu filosofi Jan Patočkan (1907—1977) muistolle. Patočka oli yksi sosialistisen Tšekkoslovakian ihmis- ja kansalaisoikeusloukkauksia kritisoineen Peruskirja 77:n allekirjoittajista. Peruskirja 77:n aktiivisuus johti kuulusteluihin ja vankeuteen, joita seurasi kuolema. Havel mainitsee sekä *Voimattomien vallassa* että seuraavassa kirjan esseessä *Politiikka ja omatunto*, kuinka Patočka oli kirjoittanut hieman ennen kuolemaansa, että: ”on olemassa kärsimyksen arvoisia asioita”. Lause selitti Havelin mukaan peruskirjalaisten toimintaa. Uhratuminen oikean asian puolesta toistuu Havelin teksteissä. On selvää, että tällainen vakaumus oli tarpeen, jotta elämä yhteiskunnan marginaalissa oli mahdollinen ja vankeusjaksoista kykeni selviytymään järjissään.

Toisinajattelijat Havelia ei vienyt eteenpäin usko siitä, että paremmat ajat olisivat edessä. Sellainen muutos näytti kaikkea muuta kuin todennäköiseltä 1970–1980-lukujen vaihteessa. Havelille toisinajattelu ei ollutkaan ensisijaisesti pyrkimystä muuttaa järjestelmää, vaan ”jokapäiväinen, epäkiitollinen ja alati päättymätön kamppailu sen puolesta, että ihmiset voisivat elää arvokkaasti, vapaasti ja totuudenmukaisesti.” Havelin ajattelussa tämä johtoajatus säilyi: elämää ei eletä jonkin tietyn tulevaisuuspyrkimyksen vuoksi, vaan hyvä elämä oli tässä ja nyt. Jokaisen arkinen valinta voisi olla elämää

totuudessa. Samanlainen arvojen mukaan eläminen kaikkua vielä kirjan viimeisessäkin tekstissä, jossa hän, tuolloin jo presidentin näkökulmasta, uskoo Euroopan voivan näyttää esimerkkiä muille. Sekin tapahtuisi Havelin mukaan filosofisten pohdintojen myötä ja arvostuksia muuttamalla.

Politiikka ja omatunto -esseessään vuodelta 1984 Havel ottaa kantaa tieteen ja teknologian valtaan sekä ”tieteelliseen vallankumoukseen”, joka on jyrännyt alleen luonnollisen maailman. Yritykset ottaa Jumalan paikka ovat Havelin mukaan Jumalan hylkäämistä, ja ne kääntyvät aina ennen pitkää ihmistä vastaan. Vika ei ole tieteessä vaan ihmisessä, joka on kadottanut oman maailmasuhteensa. Havel palaa jälleen yksilön vastuuseen. Vastuun työntäminen syrjään on vaarallista.

Toisaalta Havel jos kuka tietää kuinka hankalaa toisinajattelijana eläminen on. Hän ymmärtää, miksi vain harvat kykenevät uhmaamaan hallintoa. Sitä ei lännessä aikanaan täysin hahmotettu, ja myös toisinajattelijoiden vaikutuksesta sosialismin romahtamiseen on väitely pitkään. *Politiikka ja omatunto* -esseessä on kylmän sodan ajan historiasta kiinnostuneelle mielenkiintoista kuvausta toisinajattelijoiden ja läntisten rauhanaktivistien kohtaamisista. Länsimainen rauhanaktivisti ei ymmärrä sitä todellisuutta, jossa tavallinen kansalainen jälkitalitaarisessa yhteiskunnassa elää. Tavallisella kansalaisella ei ole mahdollisuutta vaikuttaa ”tähtien sotaan”, sillä eihän hän kykene valitsemaan vapaasti edes omaa asuinpaikkaansa. Vuonna 1985 julkaistussa esseessään *Erään varautuneisuuden anatomia* Havel kommentoi hieman huvittuneena, kuinka ”sivistynyt maailma” on ihastunut Gorbatšoviin, jolla on länsimaiset harrastukset – viskinjuonti ja golf – mutta pienelle uupuneelle Tšekkoslovakian kansalaiselle tämäkin näyttäytyy yhtenä monista juonista häntä vastaan. Kirjoitusajankohtana Havel ei voinut ennakoida, että toisinajattelijoina tulee pian ”oikeinajattelijoina,” ja Gorbatšovin tavoin hänen oma karismansa lumoaishi pian ”sivistynyttä maailmaa”.

Havel pohtii parasta tapaa vastustaa totalitarismia. Sinnikkyyden on tärkeää: ”Inhimilliseen vastuuseen vetoaminen yhä uudelleen ja uudelleen on luonnollisin este kaikelle vastuuttomuudelle”. Havelin mukaan vastuuttomuuteen vastataan usein yhtä moraalittomin keinoin. Sellainen kuitenkin merkitsee vain pahuuden jatkumista. Havel nostaa esiin kuulun ajatuksensa ”epäpoliittisesta politiikasta”. Tällainen politiikka on hänelle käytännöllistä moraalista ja totuuden palvelemista, huolenpitoa muista. Havel myöntää

lähestymistavan epäkäytännöllisyyden, mutta ei tiedä parempaakaan vaihtoehtoa. Havel ei ole hyötyajattelija. Hän vähät välittää vaikuttavuuden mittaamisesta. Vaikutus on olemassa vain ”yhteiskunnallisen tietoisuuden, omatunnon ja alitajunnan näkymättömässä maailmassa”, mutta ihmisten politiikka tulee sydäimestä ja uskalluksella haastaa persoonatonta valtaa omalla ihmisyydellä. Ihmiskunnan tuhoon vievä persoonaton valta kannattaa Havelin mukaan kohdata olemalla radikaalisti erilainen kuin tuo valta. Havel korostaa rakkautta ja totuutta, mutta myös ystävyyttä, sympatiaa ja solidaarisuutta, jotka tulisi hyväksyä ihmisyhteisön ”ainoiksi aidoiksi lähtökohdiksi”.

Kesämietteissä (1991) presidentti-Havel valottaa omaa poliittista näkemystään vastataksien ulkoa päin annettuihin leimoihin. Havelia on johdattanut hänen sisäinen vapautensa: mikään ideologia tai valmis sääntöjärjestelmä – onhan meillä kiusauksena lokeroita kaikki ja jokainen – on pirstävää, kuinka Havel ei oikein solahda muottiin, ja lisäksi myöntää auliisti omat rajansa ajattelijana. Hänellä ole tarvetta korostaa olevansa oikeassa: ”jos olen ollut väärässä, se on johtunut vain sieluni terävä-älyisyyden rajallisuudesta, huomiokyvyn ja koulutuksen puutteesta tai kokonaisvaltaisesta riittämättömyydestä, ei koskaan ideologisesta sokeudesta tai fanaattisuudesta. Siksi minulle ei ole myöskään ongelma muuttaa mieltäni, jos havaitsen olevani jossain asiassa väärässä.” Hän ei kuulu vasemmalle eikä oikealle, mutta vielä vähemmän keskelle – Havel korostaa, että kuviteltu keskikohta riippuu aina havainnoitsijasta. Näin Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti säilyttää yhä vapautensa ajatella itse. Joskus Havel on sanonut pitävänsä itseään sosialistina. Siinä ei ole ollut kyse talousteoriasta, vaan sydämen sijainnista: ”vasemmistolaisuus on merkinnyt minulle mielenmaisemaa, jonkinlaista toisinajattelevaa henkistä tilaa, järjestelmänvastaista suuntautumusta, poropurvareiden vastustamista ja kiinnostusta ’sorrettuihin ja solvattuihin’”. Hän kuitenkin ilmaisee lopettaneensa kutsumasta itseään sosialistiksi, koska väärinymmärryksen vaara on liian suuri. Sitä se 1990-luvun alun Tšekkosloviassa totisesti olikin. Talousuudistuksista puhuessaan Havel vaikuttaa olevansa heikommalla alueella.

Hän on tuolloin 1990-luvun alkumetreillä myös kärsimätön: yksityistäminen on liian hidasta. Jälkikäteen on helppo sanoa, että malttia olisi tarvittu. Siirtyminen markkinatalouteen ei ollut yksinkertainen hanke ja moni asia meni nopeasti myös pieleen. Havel kuvaa kuitenkin myös juuri tuon ajan epävarmuutta: faktoilla ei ollut päätöksenteossa roolia, koska ennakoivia numeroita ei ollut. Ei ollut mahdollista ennakoita, mihin tietyt ratkaisut johtavat. Tunteet, mielipiteet ja spekulatio ratkaisivat. Myöhemmin Havelin näkemykset markkinatalouden toteutuksesta ajautuvat kauemmas tuolloisen pääministerin ja talouspolitiikan uudistaja Václav Klausin linjasta.

1990-luvun ja 2000-luvun alun puheet käsittelevät Eurooppaa ja sen roolia. Tšekin ”paluu Eurooppaan” on tapahtumassa ja maa pyrkii Euroopan unioniin. Havelin mukaan Euroopan on aika pysähtyä ja katsoa peiliin: havaittava itsekeskeisyys ja taloudellisen hyödyn asettaminen keskiöön. Euroopan merkityksen hiipumisen sijaan tilannetta olisi lähestyttävä toisin: itsereflektion kautta on mahdollista tehdä viisaita päätöksiä tulevaisuutta varten. Havel esittää byrokratian kiemuroihin juuttuneen Euroopan lääkkeeksi ”yleismaailmalliseen filosofointiin kietoutumista”. Vuonna 2002 Italian senaatissa pitämässään puheessa Havel valoi uskoa Euroopan tulevaisuuteen ja avautumiseen entisille kommunistimaille. Hän oli varma, että nämä tehtävät onnistuisivat. Tällä hetkellä näyttää siltä, että Havelin toive Euroopan syvällisestä itsereflektiosta oli haavekuva, eikä useiden entisten sosialististen maiden ”paluu Eurooppaan” ole vastannut toiveita.

Mutta Havel ei ehkä luopuisi toivosta. Hän katsoi maailmaa pitkäjänteisesti: se oli ainoa mahdollinen näkökulma 1970- ja 1980-lukujen toisinajattelijalle, joka oli tottunut siihen, ettei konkreettisia viitteitä muutoksesta ei ollut näköpiirissä. Havelin tyyli kirjoittaa ajatuksensa auki sopii hänen välittämiinsä arvoihin: ilmaisu on kohteliasta, eleganttia ja nöyrää, mutta samalla viisasta ja itsevarmaa. Vaikka Havel jossakin kohtaa korostaa tšekille tyypillistä ironiantajua, ei hänen oma esitystapansa ole ironinen. Tärkeintä on vastuullisesti eletty elämä, eivät selkeästi mitattavissa oleva hyöty ja strategiset päämäärät.

Riikka Palonkorpi